

diye tanındı. Ensârî, Mekke nisbeleriyle ve oğlu İsmâ'dan dolayı Ebû İsmâ künyesiyle de anılır. Ebû Zer Herat'ta İbn Hamîrûye gibi muhaddislerden hadis okudu. Daha sonra tahsil için İslâm ülkelerini dolaşmaya başladı. Basra'da Hilâl b. Muhammed, Bağdat'ta Dârekutnî ve Bâkılânî, Dimaşk'ta Abdülvehhâb b. Hasan el-Kilâbî, Mısır'da Ebû Müslim el-Kâtib, Mekke'de İbrâhim b. Muhammed ed-Dîneverî'den faydalandı. *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'nin üç meşhur râvisi Abdullah b. Ahmed b. Hammûye el-Hamevî'den 373'te (983-84) Serahs'ta, İbrâhim b. Ahmed el-Müstemlî'den 374'te (984-85) Belh'te, Muhammed b. Mekki el-Küşmîhenî'den 387'de (997) Merv'de *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'yi okudu ve bu eseri daha sonra Horasan, Bağdat ve Mekke'de okuttu. Hatîb el-Bağdâdî Ebû Zer'in Bağdat'ta hadis okuttuğunu, fakat o sırada kendisinin Bağdat'ta bulunmadığını söylemektedir. Mekke'de bir süre ikamet ettikten sonra civardaki havadar köylerden bir kadınla evlenerek oraya yerleşti. Kitapları Mekke'deki evinde dururdu. Hac mevsiminde hacceder ve talebelere hadis okuturdu.

Şaḥîḥ-i Buḥârî'yi Buhârî'nin talebesi ve en önemli râvisi Firebrî'nin üç tanınmış öğrencisinden okumuş olması ve onlara ait üç nüshadan bir nevi tenkitli nüsha meydana getirerek onu Mekke'de hac mevsiminde yıllarca okutması kendisine ve nüshasına büyük şöhret kazandırdı. Bu hizmeti sebebiyle *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'nin üçüncü nesil râvileri içinde en önemlisi sayıldı. *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'nin güvenilir tenkitli bir metnini elde etmek isteyen Ali b. Muhammed el-Yûnînî (ö. 701/1302), kendisine kadar gelen pek çok nüshayı göz önüne alarak bunları dört gruba ayırdı. "He" rumuzuyla zikrettiği Ebû Zer nüshasını bu dörtlü gruptan biri kabul etti. İbn Hacer el-Askalânî, daha eski nüshalara sahip olduğu halde Ebû Zer nüshasını *Fethû'l-bârî* adlı şerhine esas aldı. Pek çok hadis talebesi bu önemli hadis kitabını Ebû Zer'den dinlemek için Mekke'ye gelirdi. Ölümünden sonra *Şaḥîḥ-i Buḥârî* nüshasını Mekke'de okutan oğlu Ebû Meklûm İsmâ b. Ebû Zer, eseri kendisinden iki defa okuyup Endülüslüler'e rivayet eden Ebû Abdullah İbn Manzûr, Ebû'l-Velîd el-Bâcî, İbn Dilhâs, şeyhülkurâ İbn Şüreyh ve Ebû Sâlih el-Müezzîn ona talebelik ettiler. İbn Abdülber en-Nemerî ile Hatîb el-Bağdâdî de kendisinden icâzet yoluyla rivayette bulundular.

Bağdat'ta bulunduğu sırada devrinin en büyük hadis âlimi sayılan hocası Dâ-

rekutnî'nin, yolda rastladığı genç âlim Bâkılânî'yi kucaklayıp öpmesi Ebû Zer'in Bâkılânî'yi tanımasına vesile oldu. Bağdat'ta Ehl-i sünnet muhaliflerine karşı sünneti savunan Bâkılânî'den kelâm ilmini ve Eş'arî'nin görüşlerini öğrendi; sonra da onun gibi fıkhıta Mâlikî, itikad- da Eş'arî mezhebini benimsedi. Mekke'de kelâm ilmini Ebû Zer el-Herevî'den öğrenen Mağribli ve Endülüslü öğrencileri, daha önce aklî ilimlerin okutulmadığı memleketlerine bu ilimlerin girmesini sağladılar.

Ebû Zer 5 Zilkade 434'te (16 Temmuz 1043) Mekke'de vefat etti. 433 (1042) ve 435'te (1044) öldüğünü söyleyenler de vardır.

Eser yazmak ve talebe okutmak dışında bir şeyle meşgul olmayan Ebû Zer el-Herevî zâhidâne yaşar ve eline geçeni etrafındakilere dağıtırdı. Onun, talebesi Kayrevanlı fakih Ebû İmrân el-Fâsî ile arasında geçen şu olay dikkat çekicidir: Fâsî, Ebû Zer'in köyde bulunduğu bir sırada Mekke'deki evine giderek kütüphanesine bakan memurdan, Herevî'den okuyacağı bazı kitapları istinsahına yardımcı olmasını istedi. Buna yetkisi bulunmadığını ifade eden kütüphane memuru istediği kitabı kendisinin alabileceğini söyledi; Fâsî de bazı kitapları istinsah etmeye başladı. Bunu duyan Ebû Zer hemen Mekke'ye geldi ve kitaplarını Fâsî'den geri alarak bunları ona rivayet etmeyeceğine yemin etti. Olayı nakleden Zehebî, hem Fâsî'nin hem de Herevî'nin davranışını aşırı bulur.

Eserleri. Ebû Zer el-Herevî'nin pek çok eser kaleme aldığı söylenir. Bunlardan bazıları şunlardır: 1. *Fevâ'id*. Bir nüshası, Bağdat'ta Evkaf Kütüphanesi'nde bir mecmua içinde bulunmaktadır (nr. 2886/9, Talas 3240). 2. *Eḥâdîs*. Kahire'de Dârü'l-kütübi'l-Misriyye'de nüshası mevcuttur (Sezgin, I, 231). 3. *el-Müstedrek 'alâ Şaḥîḥi'l-Buḥârî ve Müslim*. Zehebî, *el-Müsnedü's-şâḥîḥi'l-mücerred 'ale'l-Buḥârî ve Müslim* diye de anılan eseri görüp ondan faydalandığını söyler. 4. *Mu'cemü's-şüyûḥ*. Bazı kaynaklar eserde 1100 âlim hakkında bilgi verildiğini kaydetmekte, ancak kitabı iyi tanıdığı anlaşılan Abdülhay el-Kettânî eserde 329 âlim ile 620 hadis yer aldığını söylemektedir (*Fihrisü'l-feḥâris*, II, 611). Bunun dışında, Ebû Zer'in kendileriyle görüştüğü halde rivayette bulunmadığı âlimlere dair bir eseri olduğu kaydedilmektedir. Muhtemelen bu iki eserdeki âlimlerin sayısı 1100'ü bulmaktadır.

Ebû Zer'in bunlardan başka, kendisine gelen rivayetlerden faydalanarak kaleme aldığı Allah'ın sıfatlarına dair *es-Sünne ve's-sıfât* ile *ed-Du'â* (*ed-De'âvât*), *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, *Fezâ'ilü Mâlik b. Enes*, *Meşânidü'l-Muvaṭṭa'* (*el-Muvaṭṭa'ât*), *Ke-râmâtü'l-evliyâ*, *el-Menâsik*, *Bey'atü'l-'Aḳabe*, *Mâ ruviye fî bismillâh-rahmânirrahîm*, *Fezâ'ilü'l-'ideyn*, *Fazlû yevmi 'aşûrâ*, *er-Rü'yâ ve'l-menâmât*, *er-Ribâ*, *el-Yeminü'l-fâcire* ve *şehâdetü'z-zûr* ve *et-Tefsîr* adlı eserlerinin bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatîb, *Târîḫü Bağdâd*, XI, 141; İbn Asâkir, *Tebyînü kezibî'l-müfterî*, s. 255-256; Abdül-gâfir el-Fârisî, *Târîḫü Nisâbûr* (nşr. Muhammed Kâzım el-Mahmûdî), Kum 1403, s. 1360; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 286-287; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 115-116; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 514; Zehebî, *Tezkretü'l-huffâz*, III, 1103-1108; a.mlf., *A'lamü'n-nübelâ*, XVII, 554-563; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, V, 201-202; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzeḥ*, II, 132-133; Fâsî, *el-'İkdû's-şemîn*, V, 539-541; Dâvûdî, *Ṭabakâtü'l-müfessirin*, I, 372-374; *Keşfü'z-zunûn*, I, 441; II, 1672-1673, 1735, 1830; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 437-438; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 104-105; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-feḥâris*, I, 157-158, 159; II, 610-611; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, V, 65-66; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), IV, 66; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, I, 253; Sezgin, *GAS*, I, 231; a.mlf., *Buḥârî'nin Kaynakları*, İstanbul 1956, s. 177-191; J. Fück-Halle, "Beitrage zur Überlieferungsgeschichte von Buhârî's Traditionssammlung", *ZDMG*, sy. 92 (1938), s. 72-75; J. A. Wakin, "Abû Darr Heravî", *Elr.*, I, 269.

M. YAŞAR KANDEMİR

EBÛ ZEYD el-BELHÎ

(bk. BELHÎ, Ebû Zeyd).

EBÛ ZEYD el-ENSÂRÎ

(أبو زيد الأنصاري)

Ebû Zeyd Saîd b. Evs
b. Sâbit el-Ensârî
(ö. 215/830)

Basra mektebine mensup
dil ve edebiyat âlimi.

119 (737) yılında Basra'da doğdu. Dedesi Ebû Zeyd Sâbit b. Zeyd el-Ensârî Hazrec kabilesinden olup Zeyd b. Sâbit başkanlığında Kur'ân-ı Kerim'i toplayan heyet arasında yer almıştır. Ebû Zeyd kıraat ilmini ve Arap edebiyatını Ebû Amr b. Alâ ve Mufaddal ed-Dabbî, hadis ilmini de İbn Cüreyc, Saîd b. Ebû Arûbe gibi âlimlerden öğrendi. Talebeleri ara-

sında Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, İbn Sa'd, Ebû Hâtım es-Sicistânî, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtım er-Râzî, Tirmizî ve Ebû'l-Aynâ gibi tanınmış âlim ve muhaddisler bulunmaktadır. İmam Şâfiî'nin dostu olan Ebû Zeyd, İmam Ebû Hanîfe ile de görüşmüş ve onun takdirini kazanmıştır.

İlme olan düşkünlüğü sebebiyle, Basra okuluna mensup olmasına rağmen geleneğin aksine Kûfeli Mufaddal ed-Dabbî'den ders almış ve ondan rivayette bulunmuştur. Halife Mehdi tanınmış âlimleri Bağdat'a çağırdığı zaman Ebû Zeyd'i de davet etmiştir.

Çağdaşları olan Halef el-Ahmer, Ebû Ubeyde ve Asmaî'nin onu otorite olarak kabul etmeleri ve Sibeveyhi gibi bir âlimin ondan duyduklarını, "Sikadan duy-dum" diyerek rivayet etmesi Ebû Zeyd'in büyük bir dilci olduğunu göstermektedir. Müberred onun nahiv bilgisinin Halil b. Ahmed, Sibeveyhi ve Yûnus b. Habîb kadar olmamakla beraber lugat sahasında Yûnus derecesinde, nahivde Asmaî ve Ebû Ubeyde'den daha fazla bilgi sahibi olduğunu söyler. Câhiz, Ebû Ubeyd'in hata (lahn) yapmayan iki ki-şiden biri olduğunu kaydeder (*el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 221).

Ebû Zeyd el-Ensârî Basra'da vefat etti. Çağdaşları onun iffetli ve dindar olduğunu özellikle belirtmektedir. Kaderiyye taraftarı olduğuna dair iddiayı Ebû Hâtım er-Râzî reddetmiştir (bk. Yâ-kût, XI, 214). Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin sü-nenlerinde birer rivayeti yer alan Ebû Zeyd hakkında Yahyâ b. Maîn ile Ebû Hâtım er-Râzî *sadûk** tabirini kullanmışlardır.

Eserleri. Başta dil ve edebiyat olmak üzere astronomi, meteoroloji ve botanik gibi çeşitli alanlarda otuzu aşkın eser telif ettiği kaydedilen Ebû Zeyd'in, çok azı zamanımıza kadar gelmiş olan eserlerinden dille ilgili olanları şevâhid yönün-den çağdaşlarının eserlerine göre daha zengindir. Yayımlanan başlıca eserleri şunlardır: 1. *Kitâbü'n-Nevâdir (en-Ne-vâdir fi'l-luğa)*. Ebû Zeyd bu eserinde, Mufaddal ed-Dabbî'den öğrendiği nâdir şiirlerle bizzat bedevilerden duyduğu bazı nâdir recezleri ve garîb tabirleri toplamıştır. Ahfeş el-Asgar ve Ebû Hâtım es-Sicistânî tarafından yapılan lugat açık-lamalarıyla günümüze kadar gelen ese-ri ilk defa Saîd eş-Şertûnî (Beyrut 1894, Âtîf Efendi Kütüphanesi'ndeki [nr. 2777/1] nüshadan ilâvelerin eklendiği tıpkıbasımı Beyrut 1387/1967), daha sonra da Ebû Zeyd el-Ensârî ve bu eseri hakkında bir

çalışması (bk. bibl.) bulunan Muhammed Abdülkâdir Ahmed yayımlamıştır (Beyrut 1981). 2. *Kitâbü'l-Mağar*. Yağmur hakkın-daki Arap atasözleri ve tabirlerini ihtiva eden eser, R. Gottheil (JAOS, XVI [1895], s. 288-312) ve Luvis Şeyho tarafından (Beyrut 1905 ve *el-Bulğa fi şüzûrî'l-luğa* adlı eser içinde [s. 100-106] Beyrut 1908) neşredilmiştir. 3. *Kitâbü'l-Libe' ve'l-leben*. Ağız (yeni doğurmuş hayvanın ilk sütü) ve sütle ilgili kelime ve tabirleri ih-tiva eden bu eseri de yine L. Şeyho *el-Bulğa fi şüzûrî'l-luğa* içinde yayımla-mıştır (s. 142-145). 4. *Kitâbü'l-Hemz*. L. Şeyho tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1911). 5. *Kitâbü'n-Nebât*. S. Nagelberg tarafından yayımlanmıştır (N. L. Kirchhein 1909). 6. *Kitâbü'l-Emsâl*. Bu eserden ya-pılmış bir seçmeyi, Halil el-Atıyye Râgıb Paşa Kütüphanesi'ndeki (nr. 1476) nü-s-hayı esas alarak neşretmiştir (*el-Mevrid*, XV [Bağdad 1986], sy. II, s. 77-79; diğer eserleri için bk. Sezgin, VIII, 77-79).

İbrâhim Yûsuf es-Seyyid tarafından *Ebû Zeyd el-Ensârî ve eserühû fi di-râsâtî'l-luğa* adıyla ilmî bir çalışma ya-pılmıştır (Riyad 1400/1980).

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 221; İbn Ku-teybe, *el-Ma'ârif* (Sâvî), s. 237; Sîrâfî, *Ah-bârü'n-nahviyyîne'l-Başriyyîn* (nşr. Tâhâ Muham-med ez-Zeynî — Muhammed Abdülmün'im Ha-fâcî), Kahire 1955, s. 41-45; *Tehzîbü'l-luğa*, I, 12-13; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-na-hviyyîn ve'l-luğaviyyîn* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1984, s. 165-166; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 60; İbn Hazm, *Cem-hera*, s. 373; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IX, 77-80; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 370-372; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 125-129; Yâkût, *Mu'ce-mü'l-üdeba'*, XI, 212-217; İbnü'l-Kıftî, *İnbâ-hû'r-ruvât*, II, 30-35; Nevevî, *Tehzîb*, II, 235-236; İbn Hallikân, *Vefeyât* (Abdülhamid), III, 378-380; Zehebî, *A'lamü'n-nûbelâ*, IX, 494-496; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 126-127; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, VII, 8-9; Safedî, *el-Vâfi*, XV, 200-202; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 269-270; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 4-5; Sü-yûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 582-583; a.mlf., *el-Müzhir*, II, 42; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 186-187; *Keşfü'z-zunûn*, I, 265, 723; II, 1114, 1203, 1383, 1409, 1447, 1450, 1451, 1454, 1459, 1465, 1466, 1471, 1703; Hânsârî, *Ravzâ-tü'l-cennât*, IV, 48-50; Serkîs, *Mu'cem*, I, 312; Brockelmann, *GAL*, I, 103-104; *Suppl.*, I, 162-163; a.mlf., "Ebû Zeyd", *IA*, IV, 61-62; a.mlf., "Abû Zayd al-Anşârî", *EI*² (İng.), I, 167; *İzâ-hu'l-meknûn*, II, 221, 262, 277, 284, 286, 305, 316, 318, 322, 325, 332, 333, 339, 341, 344, 348, 351; Sezgin, *GA*, IV, 332-333; VII, 344; VIII, 76-80; C. Zeydân, *Âdâb*, I, 408; M. Abdül-kâdir Ahmed, *Ebû Zeyd el-Ensârî ve Nevâdi-rü'l-luğa*, Kahire 1980; Ahmed Şerkâvî İkbâl, *Mu'cemü'l-me'âcim*, Beyrut 1407/1987, s. 57, ayrıca bk. İndeks.

HÜSEYİN ELMALI

EBÜ ZEYD el-KUREŞİ

(أبو زيد القرشي)

(IV./X. yüzyıl [?])

İbn Ebû'l-Hattâb diye de anılan ve Cemheretü eş'âri'l-'Arab adlı eseriyle tanınan edip (bk. CEMHERETÜ EŞ'ÂRİ'L-ARAB).

EBÜ ZEYD es-SEÂLİBİ

(bk. SEÂLİBİ, Ebû Zeyd).

EBÜ ZEYD es-SÎRÂFİ

(أبو زيد السيرافي)

(IV./X. yüzyıl)

Süleyman et-Tâcir'in Çin ve Hindistan'la ilgili seyahat hatıralarını, diğer müslüman seyyahların gezi notlarından faydalanarak tamamlayan seyyah (bk. AHBÂRÜ's-SÎN ve'l-HİND).

EBÜ ZEYYÂN

(أبو زيّان)

Merînîler'den beş hükümdarın künyesi (bk. MERÎNİLER).

EBÜ ZÜBEYD et-TÂİ

(أبو زيد الطائي)

Ebû Zübeyd Harmele b. Münzir b. Ma'dikerib et-Tâî (ö. 62/681-82 [?])

Hem Câhiliye hem de İslâm döneminde yaşayan Arap şairi.

Hîre Meliki Nu'mân b. Hayye'nin soyundan gelmektedir. Hz. Ömer, bu özelliği dolayısıyla mensup olduğu Tay kabilesi arasında saygınlığı bulunan Ebû Zübeyd'i, hristiyan oluşuna bakmadan kabilesinin vergilerini toplamakla görevlendirmiştir. Câhiliye döneminde çeşitli devlet adamlarını, özellikle Acem şahlarını sık sık ziyaret etmesi ve onların hayat hikâyelerini iyi bilmesi sebebiyle Hz. Osman da kendisine değer verir ve meclisinde bulunmasını isterdi. Ebû Zübeyd, Hz. Osman'ın Kûfe valisi ve anne bir kardeşi olan Velîd b. Ukbe ile dostluk kurmuş ve bir süre onun yanında kalmıştır. Ebû Zübeyd'in Velîd'in nedimi olduğu, birlikte içki içtikleri ve bu yüzden Velîd'in görevinden azledildiği söylenmektedir.